
Maja
ŠTAMBUK

TREBAJU LI NAM
POSEBNA ZNANJA ZA
RURALNI RAZVITAK?

Koliko god se Hrvatska *ne* trudila oko sela, ono ipak pronalazi načine da preživi. Slično je i s društvenim znanostima (disciplinama) koje se bave selom. Sve je manje istraživača koji se bave selom, seoskim zajednicama, seoskim stanovništvom, ukupnim seoskim prostorom i seoskim razvitkom. I dok Europska unija odmiče velikim koracima pobirući plodove sveobuhvatnoga “projekta ruralne renesanse”, mi se još uvijek borimo s nepostojanjem razvojnih načela i koncepata, s nejasnim razvojnim ciljevima, nestrpljivim političarima koji očekuju da se preko noći nedovoljnim i neadekvatno pripremljenim i neprovjerenim mjerama dogode čuda.

Seoski razvitak temelji se na posebnostima seoskoga svijeta. Prije svega na činjenici da je selo usko, nedjeljivo vezano uz prirodu i prostorne čimbenike. Već stoga mu se ne može prići kao općem ili urbanom razvitku. *Posebnost ruralnoga razvitka traži specijalizirane stručnjake.* U nas još uvijek prevladava stajalište koje odnos sela i grada promatra u klasičnim obrascima, kao odnos modernog i tradicionalnog. U takvu obrascu selo je sve što nije grad, mjeri ga se urbanim kriterijima, njegov razvitak modelira se (ako se uopće modelira) prema eventualnim gradskim zahtjevima i potrebama. Selo je u takvu konceptu komplement, dodatak gradu i nema izgleda da preživi kao samosvojna “drukčija” naseljska jedinica. Što znači biti dodatak gradu? To znači da, primjerice, ako je već u obližnjem gradu škola, ona nije potrebna i u selu, pa djecu skupljamo autobusima; ili ako u gradu postoje zdravstvene ustanove, nije baš nužno da ih imamo na selu, pa neka seoski stanovnici putuju kako znaju do njih itd. O specifičnim kulturnim institucijama da i ne govorimo.¹ Svjedoci smo da Ministarstvo prosvjete zatvara škole,² a to nisu škole u gradu, umjesto da se bori za svaku; da Ministarstvo zdravstva zatvara ambulante i male priručne laboratorije umjesto da ih osniva;³ jer, kažu, to je racionalno. Zanima nas kako su izračunali što je racionalno. I smije li bilo koje ministarstvo

ne voditi računa o cjelini ruralnih problema i nužnosti održavanja živim ukupnoga nacionalnog teritorija? Smije li samostalno odlučiti da se u nekom selu nešto ukine ili da se nekom selu nešto uskrati?⁴ Tko je zapravo zadužen za integralni, ravnomjerni prostorni razvitak Hrvatske?

Zanemarivanje sela i stav da je to prostor poljoprivrede nisu bili nepoznati ni u Europi. Međutim, ondje se već šezdesetih radikalno promijenio razvojni koncept i unutar njega pristup seoskom razvitku. Budući da na svaki razvojni koncept utječe politika, nije potrebno ovdje elaborirati što je sve pridonijelo tako dugotrajnom neprikladnom pristupu seoskim područjima u Hrvatskoj. Usput, smatram da je veoma važno detaljno istražiti i dobro se upoznati s obilježjima modernizacijskih procesa u Hrvatskoj u drugoj polovici 20. stoljeća i efektima tih i takvih procesa u ruralnom prostoru. To bi svakako pridonijelo boljem razumijevanju sadašnjega stanja, koje nije dobro, objektivnoj evaluaciji dostignutoga i odabiru primjerenijega razvitka tom velikom segmentu hrvatskoga prostora na kojem danas živi 43% ukupnoga hrvatskog stanovništva.

Dogodilo nam se, barem se meni tako čini, da se u cijelom napornom projektu nastavka modernizacije u tranzicijskim uvjetima zaboravilo modernizirati pristup razvitku sela. Promjene se događaju, događale su se i prije, to je neprijeporno. Međutim, događale su se više spontano, usput, nego na temelju osviještenih i opće prihvaćenih strateških ciljeva.

Ruralnih istraživanja nikad nije bilo mnogo, krajem sedamdesetih i početkom osamdesetih gotovo su posve zamrla. A danas ih je još manje. Dakle, premalo je istraživanja koja bi pružila detaljniji uvid u prilike na hrvatskom selu, razvojne mogućnosti, potrebe seoskoga stanovništva, njihove aspiracije. To u nas rijetko koga zanima.

Navest ću jedan dobar primjer institucionalne, državne brige o prostoru. To je francuski DATAR: Delegation a l'amenagement du territoire et a l'action regionale. Dakle, Povjerenstvo za prostorno uređenje i regionalnu akciju (DATAR). Ustanovio ga je, dekretom, Charles de Gaulle prije 40-ak godina. Ono je servis predsjednika vlade. Zadaća toga servisa jest da "priprema, usmjerava i koordinira odluke koje se odnose na politiku uređenja prostora koju vodi država". Ciljevi aktivnosti DATAR-a jesu kohezija (tu riječ Putanec u franc.-hrv. rječniku prevodi kao *sljepljivanje*) i razvitak nacionalnoga teritorija. To je instanca za *prijedloge, arbitražu i sintezu sektorskih ministarskih politika*. DATAR-ova je briga suvislost, usklađenost državnih posebnih politika koje se u konačnici (na bilo koji način) odnose na prostor, a koje moraju u svakoj svojoj odluci, po-

stupku, mjeri, respektirati teritorijalnu koheziju i održiv razvitak. DATAR služi i kao veza, mjesto povezivanja između europskih i drugih nacionalnih politika uređenja prostora.⁵

Takav pristup, a to znači modernizacijski pristup selu, isključuje ekskluzivnost bilo kojega segmenta unutar razvojnoga projekta. Samim tim isključuje i uskodisciplinarni pristup znanstvenim i stručnim promišljanjima, podlogama i operacionalizaciji razvojnih ciljeva i razvojnih modela.

Društveni, politički i ekološki problemi hrvatskoga sela i u okviru toga poljoprivrede kao tradicionalne djelatnosti koja nesumnjivo snažno utječe na način života, način rada i sustav vrijednosti seoskoga pučanstva zanemaruju se u odnosu na ekonomske probleme te na probleme za koje se vjeruje da ih se može riješiti jedino uz pomoć obilnih i što jeftinijih novčanih sredstava. Ali ni tu nismo jaki, osim na riječima, pa se govori o mnoštvu mogućih “kreditnih linija” za ovo i ono. Zanimljivo, nitko da odgovori na pitanje zašto su ruralni stanovnici toliko nezainteresirani za ove velikodušne, obilne državne ponude.

Ako donekle promijenimo gledište pa poljoprivredi pristupimo kao graditelju specifične društvenosti, zajedništva seoskoga stanovništva, a ne isključivo kao ekonomskoj djelatnosti, onda se ne bi smjelo dogoditi da se razvojnou strategijom i razvojnim konceptima ruralnoga razvitka bave gotovo isključivo agronomske, veterinarske i tehničke znanosti, što se u nas događa. *Veliko i sveobuhvatno značenje poljoprivrede u ruralnom prostoru čini agrarnu politiku važnim i nezaobilaznim segmentom ukupne politike napretka ruralnoga područja.* Ipak, to ne znači da ona mora biti jedina koja se bavi selom. Jer na kraju se sve svede na rješavanje problema poljoprivrede pa drugi ruralni razvojni problemi ostaju po strani. *Poljoprivreda je posvuda strateška djelatnost, ali ne samo zato što proizvodi hranu već i zato što najneposrednije čuva i održava živim cijeli nacionalni prostor. Zato je poljoprivredu teško, bolje reći nemoguće - a i neprimjereno je - zatvoriti unutar produktivističkoga modela (primjerice fordističkoga) bez ostatka. Napori razvijenih zemalja koji teže za tim da se sačuvaju seljaci i selo propituju se i ocjenjuju s aspekta općih ciljeva ruralnoga i ukupnoga razvitka. Selo ne smije biti zatočenik poljoprivrede.*

Da bi ruralna periferija bila živa i sve življa, nužno je da se socijalno i gospodarski diversificira, da se u razvoju ne oslanja samo na poljoprivredu.

Ondje gdje nije tako, dakle gdje se projekti ruralnoga razvitka oslanjaju prije svega na poljoprivredu i gdje je termin “ruralni razvitak” više pokriće za projekte kojima nedostaje razvojne širine nego što je osviješteni moderni raz-

vojni koncept, ruralne prilike sporo se mijenjaju, ne usporavaju se negativni demografski, socijalni, ekonomski trendovi, stvara se negativno raspoloženje u javnosti prema svim tim poticajima u poljoprivredi, pa i prema ukupnom seoskom pučanstvu. Jedna od posljedica takva pristupa selu jest da o selu govore i pišu, ali i odlučuju, uglavnom stručnjaci onih profila koje sam već spomenula.

O društvenim problemima razvitka rijetko se govori. Ako se o njima i progovori, onda se oni najčešće poistovjećuju sa “socijalnim”, pa taj segment preuzima “socijalna skrb”. Kad je riječ o političkom životu, onda je najvažnije seosko stanovništvo pridobiti kao glasače, pa se nerijetko događa da se stranka na vlasti u nekom ruralnom kraju pred izbore lati rješavanja nekih kroničnih, obično komunalnih, problema. U sustavu nerazvijene samouprave (ako se to može nazvati sustavom) i nepostojanja dugoročnih lokalnih razvojnih vizija, nerijetko se čuje kako seoskom stanovništvu zapravo odgovaraju česti izbori. Tada bar nešto dobiju.

Ruralni ekološki problemi čini se da u hrvatskoj raspodjeli važnih razvojnih poslova pripadaju skupinama entuzijasta.

Činjenica što su njegove razvojne mogućnosti ostale zapriječene čini hrvatski ruralni prostor *jednostavnijim sustavom* (u odnosu na slične sustave). Naime, zbog svoje nerazvijenosti, jednostrane razvojne usmjerenosti ili nedovoljne razvijenosti ili neadekvatne razvijenosti, on ni u jednom svom segmentu nije dosegao objektivno ostvarivu razvojnu razinu. Do danas nije uspio postati *relevantan alternativni životni i radni izbor. Za hrvatski grad može se reći da se razvija nešto “svjetskije”, na višoj je razini i u drugoj korespondenciji.*

Pa ipak, hrvatski grad, sa svoje strane, jedva prepoznaje vrijednosti svoje ruralne okolice, ne prepoznaje potrebe svojih građana koje se mogu zadovoljiti u razvijenoj i uređenoj okolini, ne prepoznaje ulogu koju ima u odnosu na ruralnu okolicu i, kao posljedica toga, ne preuzima odgovornost koju ima prema razvitku svojega ruralnog ruba i udaljenijega ruralnog prostora. (Koliki je njegov utjecaj, ovisi o veličini i snazi grada.)

Za ozbiljniju i obuhvatniju analizu odnosa grada i sela bila bi korisna analiza većega broja urbanističkih planova, osobito onih malo starijih, da bi se moglo pouzdanije tvrditi o nekim njihovim obilježjima kad je u pitanju odnos prema ruralnoj okolini. Na temelju uvida u manji broj planova može se kazati da *ne* postavljaju za cilj implementaciju i razvitak onih funkcija koje bi naglasile položaj grada i kao središta jedne ruralne manje ili veće regije. Cijeli

se plan u pravilu okreće prema gradu, njegovu razvitku – osobito se inzistiralo na njegovu industrijskom segmentu – ne upozoravajući na eventualne probleme koji mogu proisteci iz jedne takve koncentracije radnih mjesta. Planovi rijetko ističu i one potrebe gradskoga stanovništva koje se mogu zadovoljiti jedino razvitkom okolice, a ni potrebe okolice za podrškom, logistikom u svom glavnom središtu. Tek posljednjih godina, kad je voda već došla ponegdje i do grla, i nesumnjivo pod utjecajem europskih iskustava, osjeća se stanovit zaokret prema drukčijem gledanju na grad u regiji. I na drukčiji odnos grada i sela.

Već površan uvid u prostorne planove gradova pokazuje da se u uvjetima stagnantnoga broja stanovništva ili čak pada broja stanovništva planira u pravilu impresivan rast svakoga grada, što je nemoguće ostvariti gradskim prirodnim prirastom, jer zna se koliko se može rasti oslanjajući se na vlastiti prirodni priraštaj, već prije svega imigracijskim procesima. Na takve projekcije nitko ne reagira, jer i nema tko. Nitko ne brani potrebu sela za kvalitetnim stanovništvom, jer gradovi računaju upravo na takvo stanovništvo.

“Novi” pristup selu i, posljedično, nova interdisciplinarnost nužni su nam što prije. Čini mi se da smo već prilično zakasnili. To, među ostalim, znači da su sve potrebnije intenzivnije veze među različitim znanostima, da nam je potrebno sve više zajedničkih istraživanja. To traži i uvođenje nekih novih znanja u obrazovanje novih naraštaja ne samo sociologa i ostalih društvenih struka nego i u obrazovanje prirodnih i tehničkih struka.

Ukratko ću rezimirati osnovne razloge nužnosti “novoga pristupa”:

1. Prije svega, dogodile su se bitne promjene u *društvenoj i gospodarskoj strukturi* sela: smanjilo se značenje poljoprivredne proizvodnje, smanjio se udio poljoprivrednoga prihoda u ukupnom prihodu, smanjio se broj seljaka, povećao se broj i sve je opsežnija lista nepoljoprivrednih zanimanja koja susrećemo na selu te onih za koja znamo da bi se danas mogla obavljati na selu, povećan je interes seoskoga stanovništva za školovanje djece, smanjena je privlačnost grada za mlađu seosku populaciju, povećan je interes gradskih stanovnika za život u negradskom okolišu itd. Dakle, socijalna slika sela postala je kompleksnija i utoliko utjecajnija na ruralnu socijalnu dinamiku.
2. Uočavaju se promjene u odnosu prema selu i prema poljoprivredi, koja sve manje dominira gospodarskim, ali zato ne manje društvenim i kulturnim životom seoskoga stanovništva. Taj odnos urbanoga prema rural-

nom mijenja se zavisno od nekih teorijskih postavki, ali i dominantnih ideoloških, političkih pa i modnih trendova. Promjeni tog odnosa svakako je pridonijela revalorizacija prostora, zemljišta, jer osim za klasične namjene – za poljoprivrednu proizvodnju – sve više služi i u druge, vrlo različite svrhe. Ne bi bilo loše pratiti koliko promjene u tom odnosu pridonose boljitku sela.

3. Kako se povećala opasnost za zdravlje ljudi i za okoliš, povećala se briga i osjetljivost sve većega broja stanovnika prema stanju toga prirodnog resursa. Sve se više razmišlja o primjerenom razvitku i o tome kako *upravljati* tim potencijalima. Pod pretpostavkom da ruralni prostor držimo vrijednim ili možda najvrednijim razvojnim resursom, upravljanje njegovim razvitkom nameće se kao izvanredno važan segment upravljanja zemljom. Tu se susrećemo s nekoliko posebnih problema: neki su organizacijske prirode, a neki se tiču izradbe stručnoznanstvene osnove.⁶ Što se tiče ovoga drugog, razvitku nekoga ruralnog područja nužno je prići “*individualno*” i *cjelovito*, vodeći računa o svim važnim sastavnicama lokalnoga socijalnog i gospodarskog sustava, ne zapostavljajući ili ugrožavajući jedno na račun drugoga. Dakle, pristup je plurisektorski. Iz toga proizlazi da se posao oko razvitka ruralnoga prostora organizira i vodi vodoravno, a ne okomito.
4. U okviru rješavanja problema upravljanja traže se novi načini upravljanja i samouprave na lokalnoj razini, teži se uspostavi što ravnopravnijih (partnerskih) odnosa između središta i periferije, naravno, zbog drukčijega tipa odnošenja prema tim dijelovima prostora. Vrijeme je da periferija svoje mogućnosti i ostvari. *Veza sela i poljoprivrede* snažna je i nije nestala, ali kontekst se promijenio.

Cijeli ruralni sustav, koliko god bio jednostavan, jest sustav i kao sustav ga valja promišljati. I površan uvid u dosadašnju praksu pokazuje da se nije tako radilo. Cjelovita pristupa ponajprije razumijevanju sela i seoskog okoliša nije bilo (niti se može kazati da ga sada ima), pojedine djelatnosti na kojima počiva opstanak i razvitak sela promatraju se i projektiraju zasebno, što sve skupa vodi u slijepu ulicu. A selo je sustav komplementarnih sastavnica i veze među njima vrlo su vidljive.

Put prema napretku ruralne provincije vodi, dakle, kroz poticanje društvene i gospodarske heterogenosti, koja će se temeljiti prije svega na istraživanju, valorizaciji i upotrebi endogenih izvora, uključujući znanja i iskustva lokalnoga stanovništva i, naravno, njihovo primjereno obrazovanje za razvoj. Kad su u pitanju socijalno, demografski i gospodarski zaostala područja, zadatak je zahtjevniji na ra-

zini koncepta i na razini realizacije. Koncepta i suglasnosti za iniciranje razvitka na takvim područjima, koliko je nama poznato, nema.

Stvarni problemi seoskoga stanovništva i seoskih naselja, koje tumači ruralna sociologija, prelamaju se na hrvatskoj dilemi: *je li razvitak sela utopija ili opcija*. Naš je stav posve jasan: razvitak sela je opcija. Međutim, nije svaka razvojna opcija dobra. O njoj valja pažljivo promisliti, uokviriti je, osloniti na dobro prostudirana načela, koja će biti u skladu s temeljnim ciljevima.

Nabrojiti ću neka:

- A. Koncept ruralnoga razvitka mora valorizirati demografske potencijale te prirodno, gospodarsko, naseobinsko, kulturno naslijeđe.
- B. Ravnomjeran razvitak ruralnih područja temelj je gospodarske i društvene kohezije.
- C. Agrarna politika nije jedini oslonac ruralnom razvitku, ona je dio ruralne politike.
- D. Načelo održiva (ili obzirna) razvitka
- E. Integralni pristup razvitku.

Na kraju ću spomenuti još nešto što nam se nije smjelo dogoditi, ali se dogodilo i izvrsno ocrtava hrvatski odnos prema selu, seoskom stanovništvu i prostoru. Čak rekla bih i nevezano uz politički okvir u kojem živimo. Naime, od 1981. službena statistika ukida izraz, riječ, pojam *selo*. Predlažem da se zauzmemo i da *selo* vratimo u statistiku. Dodatna zbrka, posve nepotrebno, nastala je 1997. prilikom posljednjih upravnih teritorijalnih promjena, pa bi to naše zauzimanje bila prilika da se stvari stave na svoje mjesto. Pa da selo bude selo, a grad – grad. A ne kao što je danas da se grad službeno zove “gradsko naselje”, da “grad” (veliko G) znači upravnu jedinicu, a selo da se skriva iza termina “ostalo naselje”. Nije sporno da zbrka nastaje stoga što se u pripremi promjena sustavno izbjegava stručna rasprava, odnosno što se prijedlozi promjena, zakona, pravilnika rade u birokratiziranim državnim ustanovama.

¹ Koliko uopće postoji seoskih kazališnih skupina, iako su mnoge osnivane, ali se zbog besparice nisu mogle održati? Pitanje odnosa prema malim seoskim društvima sažima se i u pitanju koliki se dio teatarskoga proračuna odvaja za te važne amaterske djelatnosti na selu. Ne zaboravimo, na selu je sve donedavno živjelo pola hrvatskoga pučanstva. Gdje su kina, KUD-ovi, limene glazbe, kako da seoska djeca dođu do početnih informacija o ozbiljnoj glazbi, baletu, slikarstvu, gdje da nauče strane jezike, gdje da se organizirano, pod nadzorom, bave športom?

² Tek u 33% seoskih naselja postoji osnovna škola. Dakle, osnovnoškolicima iz 66% seoskih naselja putuju ili pješače do škole. Podaci variraju od županije do županije s obzirom na neka obilježja sela. Slavonija s velikim selima "stoji" dosta dobro, za razliku od nekih drugih područja. Ukupno gledajući, mreža osnovnih škola danas je slabija nego 1991.

³ U nepunih 7% sela postoji zdravstvena ustanova.

⁴ Primjerice, u 12% sela postoji poštanski ured, a u 16 % župni ured. Broj župnih ureda povećao se u zadnjih desetak godina.

⁵ Oni, naravno, raspolažu i financijskim sredstvima za svoje akcije i za podršku prioritetnim projektima. Ali to nas ovaj čas toliko ne zanima.

⁶ Defilippis, J.: *Upravljanje integralnim razvitkom ruralnih područja*. Sociologija sela, Zagreb, br. 1-2/1993., str. 36-38.

LITERATURA

Rogić, I. (2002): Razvojni sudionici hrvatskoga sela i njihove strategije, u: Štambuk, M., Rogić, I., Mišetić, A. (ur.) *Prostor iza, Kako modernizacija mijenja hrvatsko selo*, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb, str. 333-360.

Štambuk, M., Mišetić, A. (2002.): Neki elementi socijalne i tehničke infrastrukture hrvatskog sela, u: Štambuk, M., Rogić, I., Mišetić, A. (ur.) *Prostor iza, Kako modernizacija mijenja hrvatsko selo*, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb, str. 155-177.

Štambuk, M. (2002.): Neki elementi socijalne i tehničke infrastrukture hrvatskog sela, u: Štambuk, M., Rogić, I., Mišetić, A. (ur.) *Prostor iza, Kako modernizacija mijenja hrvatsko selo*, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb, str. 361-390.

Budućnost razvojnih područja, *Bilten Europske zajednice*, edicija br. 4/1988. 169+4 (prijevod u rukopisu).